

ΕΚΘΕΜΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2023

Χαρτονόμισμα με παράσταση βασισμένη σε υδατογραφία

της Ελένης Αλταμούρα

Το Κοργιαλέναιο Μουσείο κατέχει μια μικρή συλλογή χαρτονομισμάτων, για τα οποία στο αρχείο του δεν διατίθεται καμιά πληροφορία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα, το οποίο φέρει ημερομηνία έκδοσης 1^η Μαΐου 1935, όταν Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν ο Εμμανουήλ Τσουδερός. Πρόκειται για το τραπεζογραμμάτιο των χιλίων δραχμών, το οποίο τυπώθηκε στη Γαλλία, κυκλοφόρησε την 11^η Αυγούστου 1936 και αποσύρθηκε από την κυκλοφορία την 11^η Αυγούστου 1944. Την πρώτη Σεπτεμβρίου 1935 τυπώθηκαν επίσης στη Γαλλία δύο ακόμη τραπεζογραμμάτια, εκείνα των πενήντα και των εκατό δραχμών, τα οποία επίσης υπάρχουν στη συλλογή του Μουσείου μας. Με την έναρξη της κυκλοφορίας των τριών χαρτονομισμάτων αποσύρθηκαν «οι επισημασμένες σειρές Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος».

Η Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε το 1927 επί προέδρου Δημοκρατίας Παύλου Κουντουριώτη και πρωθυπουργού Αλέξανδρου Ζαΐμη (Νόμος 3423 / 7- 12- 1927 / ΦΕΚ Α΄ 298). Το ελληνικό κράτος, προκειμένου να συνάψει δάνειο για την

αποκατάσταση των προσφύγων, όφειλε να συμμορφωθεί προς τις απαιτήσεις της Κοινωνίας των Εθνών για τη δημιουργία κεντρικών τραπεζών. Ας σημειωθεί ότι η πρώτη προσπάθεια για την απόκτηση εθνικού νομίσματος, τον φοίνικα, και τη δημιουργία τραπεζικού ιδρύματος έγινε επί Καποδίστρια, αλλά μετά τη δολοφονία του καταργήθηκε η «Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα» που είχε ιδρύσει. Έτσι ο Όθωνας έφερε μαζί του τη δραχμή, η οποία τελικά καθιερώθηκε με Β.Δ. 8/20, τον Φεβρουάριο 1833. Από τις 14 Μαΐου 1928 που άρχισε η λειτουργία της Τράπεζας της Ελλάδος, είχε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης χαρτονομισμάτων στην Ελλάδα έως και την κατάργηση της δραχμής την 31^η Δεκεμβρίου 2001 και την εισαγωγή του ευρώ το 2002. Προηγουμένως το προνόμιο αυτό κατείχε η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, το οποίο ασκούσε παράλληλα με την εμπορική της δραστηριότητα και κυκλοφόρησε τα πρώτα τραπεζογραμμάτια την 22^α Ιανουαρίου 1842. Τα πρώτα τραπεζογραμμάτια, μέχρι και την τέταρτη έκδοση ήταν απλές μονόχρωμες εκτυπώσεις που περιελάμβαναν στοιχειώδεις πληροφορίες στη μια όψη. Αργότερα, όταν ο σχεδιασμός των χαρτονομισμάτων ανατέθηκε σε καλλιτέχνες εμπλουτίστηκε η μορφή τους.

Τα τρία χαρτονομίσματα που εκδόθηκαν στη Γαλλία το 1935 εισάγουν στην Ελλάδα μια διαφορετική αισθητική, που χαρακτηρίζεται από τον χρωματικό πλούτο και τη λιτή σύνθεση χωρίς βαριά περιγράμματα και με λιγοστά διακοσμητικά στοιχεία. Οι παραστάσεις που φέρουν είναι οι εξής: *Αγρότισσα με στάχυα* (50 δραχμών), *Ερμής* (100 δραχμών), *Η Κόρη των Σπετσών* (1000 δραχμών). Στο παρόν σύντομο σημείωμα θα μας απασχολήσει το χαρτονόμισμα των 1000 δραχμών.

Χαρτονόμισμα Χιλίων δραχμών, πρόσθια όψη, 1^η Μαΐου 1935, 10x21 εκ.

Χαρτονόμισμα χιλίων δραχμών, οπίσθια όψη της προηγούμενης εικόνας

Η παράσταση, που τυπώνεται στην πρόσθια όψη του χαρτονομίσματος και εμφανίζεται αντεστραμμένη και στην οπίσθια όψη του, στηρίζεται σε υδατογραφία της πρώτης σπουδασμένης Ελληνίδας ζωγράφου, της Ελένης Μπούκουρη-Αλταμούρα (Σπέτσες 1821 – Σπέτσες 1900). Εκδόθηκε 35 ολόκληρα χρόνια μετά τον θάνατό της, προφανώς με τη φροντίδα συγγενών της, και κάτω από τις εντυπώσεις που προκάλεσε το βιβλίο της Αθηνάς Ταρσούλη, *Ελένη Αλταμούρα Η πρώτη ζωγράφος στην Ελλάδα μετά το 1821*, που εκδόθηκε το 1934.

Στην πρόσθια όψη περιέχεται η ταυτότητα του τραπεζογραμματίου: τίτλος τράπεζας, αξία ολογράφως και αριθμητικά, ημερομηνία που η εκδοτική τράπεζα επιθυμεί, τίτλοι αυτών που υπογράφουν (διευθυντής, γενικός γραμματέας, διοικητής), η ρήση «πληρωτέα επί τη εμφανίσει», ο αριθμός έκδοσης και στο μεσαίο δάπεδο παράσταση *Κόρη των Σπετσών*. Πρόκειται για την απεικόνιση νεαρής γυναίκας, μέχρι κάτω από τη μέση, μετωπική, με κατεύθυνση των ματιών ανεπαίσθητα προς τ' αριστερά ως προς τον θεατή, να κρατεί με το δεξί της χέρι υδρία και να σταυρώνει το αριστερό της πάνω από το δεξί. Φορεί την παραδοσιακή στολή των Σπετσών, από την οποία διακρίνεται το ζιπούνι και η πτυχωτή πράσινη φούστα, ενώ στο κεφάλι τυλίγεται με πολλή προσοχή το μαντήλι. Το μαντήλι λειτουργεί ως πλαίσιο για το κλασικιστικό πρόσωπο με την αρχαία ελληνική κατατομή και τα γενικευτικά χαρακτηριστικά. Η παράσταση της κόρης, όπως ήδη ελέγχθη, εμφανίζεται αντεστραμμένη και στην οπισθία όψη του χαρτονομίσματος, ενώ η σύνθεση εμπλουτίζεται στο κάτω μέρος από δύο άντρες εν ώρα εργασίας, πιθανότατα αριστερά έναν ναυτικό και δεξιά έναν βιομηχανικό τεχνίτη. Πίσω από την Κόρη διακρίνονται αποσπασματικά σχέδια: τμήμα πλοίου και βιομηχανικού οικοδομήματος. Και στις δύο όψεις την Σπετσιώτισσα της Αλταμούρα πλαισιώνει

πρόσθετο φυτικό κόσμημα. Στο υδατογράφημα σχηματίζεται εικόνα του Ποσειδώνα.

Ως Σπετσιώτισσα η ίδια η ζωγράφος γνώριζε καλά την παραδοσιακή ενδυμασία του νησιού της, άλλωστε έχει ζωγραφίσει την προσωπογραφία της μητέρας της να φορεί το μαντήλι με τον ίδιο τρόπο. Η προβολή της παραδοσιακής φορεσιάς το 1935 είναι αποτέλεσμα της έρευνας και της μελέτης της λαϊκής παράδοσης κατά τον Μεσοπόλεμο, με κορυφαία ερευνήτρια την Αγγελική Χατζημιχάλη. Η χρήση εξάλλου ενός σχεδίου μιας ξεχασμένης ζωγράφου, όπως ήταν η Ελένη, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη σε μια εποχή που ο Φεμινισμός στην Ελλάδα είχε κερδίσει έδαφος και οι γυναίκες δειλά-δειλά αναδύονταν και στη δημόσια σφαίρα.

Η Ελένη γεννήθηκε στις Σπέτσες και ήταν κόρη του καπετάν Γιάννη Μπούκουρη και της Μαρίας Κυριακού. Η μητέρα της ανήκε σε οικογένεια αγωνιστών του Εικοσιένα και ο πατέρας της, ένας τολμηρός καραβοκύρης, ο οποίος εμπορευόμενος διέπλευσε με ένα μικρό ιστιοφόρο δύο φορές τον Ατλαντικό και έφθασε μέχρι τη Νότια Αμερική. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση μετέτρεψε το πλοίο του σε πολεμικό και έλαβε μέρος σε πολλές ναυμαχίες, ανήκει μάλιστα στους πρωτεργάτες της Επανάστασης στις Σπέτσες, ενώ ενίσχυσε και οικονομικά τον Αγώνα. Για τις υπηρεσίες του προς την πατρίδα, τού προσφέρθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια αποζημίωση, την οποία ως γνήσιος πατριώτης αρνήθηκε. Όταν ιδρύθηκε ελεύθερο ελληνικό κράτος εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στο Ναύπλιο, αλλά αφού το 1834 η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στην Αθήνα, μετακόμισε εκεί, αναζητώντας καλλίτερες συνθήκες εκπαίδευσης για τις τρεις κόρες του και τον γιο του. Το 1844 αγόρασε το πρώτο λιθόκτιστο θέατρο της Αθήνας και έγινε ο πρώτος θεατρώνης της. Πέθανε στην Αθήνα το 1857. Προοδευτικών αντιλήψεων, φιλόμουσος, αν και αγράμματος, υποστήριξε την κόρη του Ελένη κατά την επιλογή της να σπουδάσει ζωγραφική σε μια εποχή που απαγορευόταν στις γυναίκες να φοιτούν σε Σχολές Καλών Τεχνών.

Στην Αθήνα η Ελένη και οι αδελφές της φοίτησαν ως εσωτερικές μαθήτριες στο νεοσύστατο Παρθεναγωγείο των Αμερικανών ιεραποστόλων Τζων και Φάννου Χιλλ, γνωστό ως Σχολή Χιλλ, όπου εκδηλώθηκε και η κλήση της προς το σχέδιο. Έτσι ο πατέρας της φρόντισε να της παραδίξει ιδιωτικά μαθήματα ο Ιταλός πατριώτης ζωγράφος Ραφφαέλλο Τσέκκολι (Raffaello Ceccoli). Η Ελένη, όμως, είχε όνειρα να σπουδάσει συστηματικά την τέχνη που λάτρευε και έτσι συνοδευόμενη από τον πατέρα της και εφοδιασμένη με συστατική επιστολή, πιθανότατα του Τσέκκολι, τον Απρίλιο 1848 αναχώρησε για τη Νάπολη, όπου συνάντησε τον ζωγράφο Σαβέριο Αλταμούρα (Saverio Altamura), τον μετέπειτα άντρα της. Ύστερα από λίγο ξέσπασε επανάσταση στην περιοχή και ο Σαβέριο (ή Ξαβέριο), ως επαναστάτης και αγωνιστής για την απελευθέρωση της πατρίδας του, καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά

κατόρθωσε να διαφύγει στη Φλωρεντία, όπου η κατάσταση ήταν ομαλή. Κάτω από άγνωστες συνθήκες, η Ελένη με τον πατέρα της αναχώρησε πεζή για τη Ρώμη, όπου γράφτηκε στη Σχολή των Ναζαρηνών ζωγράφων που είχε ιδρύσει ο ζωγράφος Όβερμπεκ(Overbeck). Λόγω της απαγόρευσης που ίσχυε για τις γυναίκες, η Ελένη, πριν από την εγγραφή της, αναγκάστηκε να κρύψει την πραγματική της ταυτότητα. Έκοψε τα μαλλιά της, φόρεσε αντρικά ρούχα και υιοθέτησε το παλιό οικογενειακό τους επώνυμο, πριν το παρατσούκλι Μπούκουρας ή Μπούκουρης επικρατήσει. Μεταμφιεσμένη σε άντρα, λοιπόν, ως Ιωάννης Χρυσίνης, φοίτησε επί δύο χρόνια στη Ρώμη –μετά από εξετάσεις είχε καταταγεί σε ανώτερη τάξη- και αργότερα εγκαταστάθηκε στη Φλωρεντία. Εκεί συνάντησε τον Σαβέριο, του αποκάλυψε την πραγματική της ταυτότητα, ερωτεύτηκαν και παντρεύτηκαν στον Καθεδρικό ναό της Φλωρεντίας τον Σεπτέμβριο του 1853, αφού προηγουμένως η Ελένη κατηχήθηκε στον Καθολικισμό που αποτελούσε προϋπόθεση για τον γάμο μεταξύ δύο ετεροδόξων. Πριν από τον γάμο συζούσαν και είχαν ήδη αποκτήσει εκτός γάμου δύο παιδιά, τη Σοφία(1851-1872;) και τον Ιωάννη(1852-1878), που αναδείχτηκε αργότερα στον σημαντικότερο Έλληνα θαλασσογράφο. Εντός γάμου απέκτησαν και το τρίτο παιδί τους τον Αλέξανδρο (1855-1917). Ο γάμος τους, όμως δεν κράτησε πολύ. Ο Σαβέριο την εγκατέλειψε για να ακολουθήσει στο Παρίσι την Αγγλίδα φίλη της Ελένης, Jaïne Benhman Hay, ζωγράφο από τον κύκλο των Προραφαηλιτών, με την οποία απέκτησε νέα οικογένεια. Έτσι η Ελένη, πιθανότατα το 1856, με τα δύο πρώτα παιδιά της επέστρεψε στην Αθήνα, αποχωριζόμενη των ολίγων μηνών Αλέξανδρο, τον οποίο επανείδε μόνο μια φορά στη ζωή της, όταν εκείνος την επισκέφτηκε στις Σπέτσες, μετά τον θάνατο της Σοφίας και ενώ ο Ιωάννης απουσίαζε στην Κοπεγχάγη για σπουδές.

Στην Αθήνα, με την υποστήριξη της μεγαλοαστικής οικογένειάς της, άρχισε να εργάζεται ως ζωγράφος και να παραδίδει μαθήματα σχεδίου και ζωγραφικής, λέγεται μάλιστα ότι παρέδιδε μαθήματα και στη Βασίλισσα Όλγα. Είναι η πρώτη γυναίκα ζωγράφος που ασκούσε τη ζωγραφική για βιοπορισμό, αναγνωρίστηκε η αξία της σε μια Ελλάδα όπου δεν είχε ακόμη καταξιωθεί κοινωνικά ο άντρας καλλιτέχνης και συμμετέσχε σε κριτικές και εξεταστικές επιτροπές ισότιμα με τους άντρες συναδέλφους της και με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ήταν ο Νικηφόρος Λύτρας, ο Αλέξανδρος Ραγκαβής, ο Ερνέστος Τσίλλερ, ο Γεράσιμος Μαυρογιάννης και άλλοι. Από το 1862 έως και το 1868 εργαζόταν ως καθηγήτρια στο Αρσάκειο και δίδασκε Ιχνογραφία στις εσωτερικές μαθήτριες, αλλά παραιτήθηκε για λόγους υγείας. Η πολλά υποσχόμενη καλλιτεχνική της δραστηριότητα διακόπηκε στις αρχές της δεκαετίας 1870, όταν τα δύο παιδιά της, πρώτα η Σοφία και στη συνέχεια ο Ιωάννης προσβλήθηκαν από φυματίωση. Τότε αναζητώντας καλύτερες κλιματικές συνθήκες, αποσύρθηκε στο πατρικό της σπίτι στις Σπέτσες - σώζεται και κατοικείται μέχρι σήμερα - χωρίς να σωθούν τελικά τα παιδιά της. Μετά τον θάνατο των παιδιών της έζησε, ίσως με σαλεμένο το λογικό

της και ασχολούμενη με τον πνευματισμό, μέσα στην απόλυτη μοναξιά ξεχασμένη από όλους, εκτός από την οικογένειά της, η οποία τη συντηρούσε οικονομικά. Όπως χαρακτηριστικά έγραψε η Αθηνά Ταρσούλη, «Μυθιστόρημα ευτυχισμένο [ήταν] στην αρχή ο βίος της, μα τραγικά κακότυχο το τέλος της Ελένης Αλταμούρα». Την όντως μυθιστορηματική ζωή της την έκανε μυθιστόρημα η Ρέα Γαλανάκη με τον τίτλο *Ελένη ή Κανένας*, που εκδόθηκε από την «Άγρα» το 1998. Έχουν γραφεί επίσης θεατρικά έργα και έχουν γίνει ντοκυμαντέρ από την Κλεώνη Φλέσσα κ.ά.

Από το σημαντικό για την εποχή ζωγραφικό της έργο ελάχιστα έχουν διασωθεί στην κατοχή των κληρονόμων της και σε ιδιωτική συλλογή. Λέγεται ότι χάθηκαν πολλά από πλημμύρα σε μύλο κοντά στον Ιλισσό, όπου ήταν αποθηκευμένα, άλλα έκαψε η ίδια στην αυλή του σπιτιού της μετά τον θάνατο του γιου της Ιωάννη, άλλα από τα Κατάλοιπά της έκαψε ο αδελφός της μετά τον θάνατό της, άλλα χάθηκαν κατά την Κατοχή, όταν οι Ιταλοί είχαν επιτάξει το σπίτι των Σπετσών. Τα σωζόμενα έργα, σε ένα ιδίωμα κλασικιστικό με στοιχεία ρομαντικά, αποκαλύπτουν την επίδραση που δέχτηκε από τη διδασκαλία και την τέχνη των Ναζαρηνών. Αντίθετα έχουν σωθεί πολλά σχέδιά της, τα περισσότερα από την ιταλική της περίοδο, τα οποία τεκμηριώνουν τη θρυλούμενη επίδοσή της στο σχέδιο, αποκαλύπτουν το εύρος των ενδιαφερόντων της, τα ταξίδια της ανά την Ιταλία σχεδιάζοντας ό,τι την ενδιέφερε και την ενασχόλησή της με την απεικόνιση του αντρικού γυμνού, του απαγορευμένου καρπού που ήταν η κύρια αιτία του αποκλεισμού των γυναικών από τις Σχολές Καλών Τεχνών.

Για τον τρόπο που διεκδίκησε τα δικαιώματά της, για τον τρόπο που έζησε αγνοώντας κοινωνικές συμβάσεις της εποχής και, καθώς είναι η πρώτη γυναίκα που άσκησε τη ζωγραφική ως βιοποριστικό επάγγελμα εργαζόμενη ισότιμα με τους άντρες συναδέλφους της, θεωρείται πρόδρομος του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Δεν είναι τυχαίο που η φεμινίστρια Καλλιρρόη Παρρέν την «ανακάλυψε» το 1890 και μέσω των στηλών της *Εφημερίδος των Κυριών* που εξέδιδε την έκανε γνωστή. Η Αθηνά Ταρσούλη, όπως προαναφέρθηκε, συνέθεσε την πρώτη βιογραφία της, με πολλά στερεότυπα και αποσιωπήσεις, σύμφωνα με τις αφηγήσεις των οικείων της. Τις τελευταίες δεκαετίες η συστηματική επιστημονική έρευνα σε ελληνικά και ιταλικά αρχεία απέδωσε καρπούς και έχουν διευρυνθεί κατά πολύ οι γνώσεις μας, αλλά δεν έχει ακόμη διαλυθεί πλήρως η ομίχλη που καλύπτει «το αίνιγμα των Σπετσών», ενώ τα σωζόμενα έργα της μόλις ανέρχονται σε δώδεκα, από τα οποία τα τρία εντοπίστηκαν σχετικά πρόσφατα στην Ιταλία και αγοράστηκαν από Έλληνα συλλέκτη.

Η Έφορος

Δώρα Φ. Μαρκάτου

Αφυπ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σημ.: Ευχαριστώ τον Ζήσιμο Χ. Συνοδινό για την εποικοδομητική επικοινωνία μας.

Πηγές- Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

Bankofgreece.gr/trapeze/h-ihstoria-ths-tte(προσπέλαση 13 Νοεμβρίου 2023)

bankofgreece.gr/trapeze/h-ihstoria-ths-tte (προσπέλαση 13 Νοεμβρίου 2023)torikh-anadromi

Γεράσιμος Νοταράς, *Το ελληνικό χαρτονόμισμα Μια διαδρομή 1822-2002*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 2005

Αθηνά Ταρσούλη, Ελένη Αλταμούρα Η πρώτη ζωγράφος στην Ελλάδα μετά το Εικοσιένα, Αθήναι, εκδοτικός οίκος Δημητράκου, 1934.

Γιώργος Σταματίου, «Η πολυστένακτη ζωγράφος Ελένη Αλταμούρα Νέα και άγνωστα στοιχεία για τη ζωή και το έργο της», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 305, Νοέμβριος 1993, σ. 47-57.

Γιώτα Κραβαρίτου, «Η ζωγράφος Ελένη Αλταμούρα: Άγνωστες πτυχές του εν Φλωρεντία βίου της», περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 41, 10 Οκτωβρίου 1997, σ. 32-36.

Ρέα Γαλανάκη, «Ελένη Αλταμούρα», περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 42, 7 Νοεμβρίου 1997, σ. 29-33.

Δώρα Φ. Μαρκάτου, «Ελένη Μπούκουρη-Αλταμούρα: Συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου της», Μάρθα Ιωαννίδου (επιμ.), *Η τέχνη του 20^{ου} αιώνα: Ιστορία-Θεωρία-Εμπειρία*, Γ' Συνέδριο Ιστορίας της Τέχνης 2-4.11.2007, Στη Μνήμη του Γιώργου Σίμου Πετρή, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας της Τέχνης, 2009, σ. 357-373.

Gianfranco Piemontese, *Gli Altamura Ritrovati, Giovanni Ioannis Jean Altamura*, κείμενα Gianfranco Piemontese & Giuseppe dell' Anno, Foggia, Fondazione Banca del Monte, 2009.

Συλλογικό, *Ιωάννης Αλταμούρας Η ζωή και το έργο του*, έρευνα-τεκμηρίωση: Ελένη Κυπραίου, Κείμενα; Ελένη Κυπραίου, Ρέα Γαλανάκη, Gianfranco Piemontese, Elisabeth Fabritius, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2011.

